КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

Пуховець Д.С.

Навчально-методичний комплекс
з дисципліни:

«ВІЗАНТІЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ІСТОРІЯ, СУСПІЛЬСТВО, КУЛЬТУРА»

для магістрів денної форми навчання

КИЇВ – 2025

Розробник:

Пуховець Дмитро Сергійович, к. і. н., доцент, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Затверджено на засіданні кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Протокол № 1 від «1» вересня 2025 р.

Схвалено науково-методичною комісією історичного факультету

Протокол № 2 від «24» вересня 2025 р.

© КНУ ім. Т. Шевченка, 2025
© Історичний факультет, 2025
© Пуховець Д.С., 2025

ЗМІСТ

Робоча програма навчальної дисципліни……4

Змістовний модуль 1……..……..13

Змістовний модуль 2……..……..18

Плани семінарських занять. ……..…….……23

Завдання для самостійної роботи…….26

Модульні контрольні роботи ……...29

Підсумкова контрольна робота ……..…….…….....…32

Рекомендована література ……..…….…….34

Додатки ……..……41

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Візантійська цивілізація: історія, суспільство, культура

для студентів

галузь знань	**В Культура, мистецтво та гуманітарні науки**
напрям підготовки	**В9 Історія та археологія**
освітній рівень	**другий (магістерський)**
освітня програма	**Американістика та європейські студії**
вид дисципліни	**обов'язкова**

Форма навчання	**денна**
Навчальний рік	**2025 /2026**
Семестр	**2**
Кількість кредитів ECTS	**3**
Мова викладання, навчання та оцінювання	**українська**
Форма заключного контролю	**залік**

Викладач: Пуховець Дмитро Сергійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

ВСТУП

1. Мета дисципліни – формування у студентів системного уявлення суспільство та культуру Візантії в контексті її історичного розвитку.

2. Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни:

1. *Знати* найважливіші факти, події та процеси з історії Візантії.
2. *Вміти* визначати характерні риси, які властиві для суспільного ладу, державного устрою й економічно-господарського комплексу держав доби Середньовіччя.
3. *Володіти елементарними навичками* джерельної критики, історичного аналізу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

3. Анотація навчальної дисципліни:

Дисципліна формує у студентів системне уявлення про суспільство та культуру Візантії в контексті її історичного розвитку. Розкривається стан джерельної бази щодо візантійського суспільства та культури, відбувається аналіз основних груп джерел з цієї проблематики. Аналізуються засадничі основи ідентифікації ромеїв, їх відношення до держави та Церкви. Розкривається повсякденне життя та матеріальний побут візантійців в таких сферах, як, зокрема, сімейне життя, освіта та виховання, одяг та раціон харчування. Висвітлюється питання свят та розваг в Візантійські імперії. Розкриваються досягнення візантійської культури в усьому різноманітті її проявів, серед яких є література, філософія, архітектура, образотворче мистецтво.

4. Завдання (навчальні цілі): розвиток практичних здібностей студентів щодо вміння аналізувати суспільство та культуру Візантії в контексті її історичного розвитку, визначати їх характерні особливості, знання основних персоналій, подій та процесів, зв'язків давнини з сучасністю.

5. Результати навчання за дисципліною:

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		**Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання**	**Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)**	**Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни**
Код	**Результат навчання**			
1.1.	*Знати* хронологічні межі та періодизацію історії Візантії, сутність кожного з періодів.	*лекція, семінар, самостійна робота*	*усне опитування, контрольна робота з тем ЗМ1 та ЗМ2, реферат*	*20*
1.2.	*Знати* основні факти, пов'язані з розвитком візантійського суспільства	*лекція, семінар самостійна робота*	*усне опитування, контрольна робота з тем ЗМ1, реферат*	*30*

1.3.	*Знати* основні факти, пов'язані з розвитком візантійської культури та повсякдення	*лекція, семінар самостійна робота*	*усне опитування, контрольна робота з тем ЗМ2, реферат*	*30*
2.1	*Вміти* визначати основні процеси, характерні для суспільства Візантії	*лекція, семінар, самостійна робота*	*підсумкова контрольна робота (залік)*	*10*
2.2	*Вміти* визначати основні процеси, характерні для культури Візантії	*лекція, семінар, самостійна робота*	*підсумкова контрольна робота (залік)*	*10*

6. **Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання** *(необов'язково для вибіркових дисциплін, які **не входять** до блоків спеціалізації)*

~~Результати навчання дисципліни (код)~~ Програмні результати навчання (назва)	**1.1**	**1.2**	**1.3.**	**2.1**	**2.2.**
ПР03. Розробляти й реалізовувати історичні та міждисциплінарні проєкти з урахуванням сучасних методологічних підходів.	+	+	+		
ПР05. Планувати і виконувати наукові дослідження у сфері американістики та європейських студій, висувати та перевіряти гіпотези, обирати методи дослідження, аналізувати результати, обґрунтовувати висновки.	+	+	+	+	+
ПР07. Зрозуміло і недвозначно доносити власні знання, висновки та аргументацію з питань історії країн Америки та Європи до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються.	+	+	+	+	+
ПР08. Розширювати актуалізовану джерельну базу в галузі американістики та європейських студій за рахунок введення до наукового обігу архівних джерел, опрацювання фондів музеїв, участі у наукових й археологічних експедиціях тощо.	+	+			

7. Схема формування оцінки.

7.1 Форми оцінювання студентів:

- семестрове оцінювання:

1. Контрольна робота з тем ЗМ1: РН 1.1., 1.2. — 10 балів/ 6 балів.*

2. Контрольна робота з тем ЗМ2: РН 1.1., 1.3.— 10 балів/ 6 балів.

3. Самостійна робота ЗМ1 (реферат): РН 1.1., 1.2. - 10 балів/ 6 балів.

4. Самостійна робота ЗМ2 (реферат): РН 1.1., 1.3. - 10 балів/ 6 балів.

5. Оцінювання роботи під час семінарських занять (ЗМ 1): РН 1.1., 1.2., 1.3. - 20 балів/ 12 балів.

6. Оцінювання роботи під час семінарських занять (ЗМ 2): РН 1.1., 1.2., 1.3. - 20 балів/ 12 балів.

7. Підсумкова контрольна робота (залік): Р.Н. 2.1., 2.2. - 20 балів / 12 балів

* максимальний бал/ пороговий бал для отримання позитивної оцінки з відповідної форми контролю.

- підсумкове оцінювання: залік.

7.2 Організація оцінювання:

Контроль знань студента здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Загальну кількість балів студента формують семестрові бали, отримані з усіх тем двох змістових модулів (бали, отримані за модульні контрольні роботи; бали, отримані за виконання індивідуальних завдань; бали, отримані за роботу на семінарських заняттях, а також бали, які отримані за підсумкову контрольну роботу (залік).

(Зразки тестових завдань для модульних контрольних робіт, перелік індивідуальних завдань, питання та завдання підсумкової контрольної роботи (заліку) див. Навчально-методичний комплекс з даної дисципліни).

Зміст курсу поділений на 2 змістових модулі. Кожний змістовий модуль включає в себе лекції, семінари, самостійну роботу студентів, які завершуються рейтинговим контролем рівня засвоєння знань програмного матеріалу відповідної частини курсу. У змістовий модуль 1 (ЗМ1) входять теми 1 - 4, у змістовий модуль 2 (ЗМ2) – теми 5 - 8.

Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100-бальною шкалою.

<u>Змістовий модуль 1</u> Візантійські історія та суспільство			**<u>Змістовий модуль 2</u> Візантійські повсякдення та культура**			**Підсумкова контрольна робота / залік**
40 залікових балів (максимум)			**40 залікових балів** (максимум)			
Самостійна робота (реферат)	Семінари	Модульний контроль	Самостійна робота (реферат)	Семінари	Модульний контроль	**20 балів (максимум)**
10 (максимум)	**20 (максимум)**	**10 (максимум)**	**10 (максимум)**	**20 (максимум)**	**10 (максимум)**	

Предметом самостійної роботи студентів є опрацювання ними як окремих тем, так і деяких розділів тем програми курсу. Перевірка рівня засвоєння матеріалу самостійно опрацьованих тем чи окремих розділів здійснюється під час семінарських занять, оцінювання індивідуальних завдань (рефератів), модульних контрольних робіт, підсумкової контрольної роботи.

Упродовж семестру оцінюється робота студента ***під час кожного семінару*** (доповідь, доповнення, участь у дискусії). Під час семінару студент має можливість досягти від 1 до 5 балів. Критеріями оцінювання відповіді студента під час семінару є:

- повнота розкриття питання 1-2 бали;
- логіка викладення 1 бал;
- використання джерел і додаткової літератури 1 бал;
- аналітичні міркування, вміння робити висновки 1 бал.

Наприкінці кожного змістовного модуля вираховується **середній арифметичний бал**, який кожен зі студентів отримав за семінари відповідного модуля. Середній бал переводиться у модульні бали у відповідності до таблиці. За семінари кожного змістовного модуля студент може отримати **від 1 до 20 модульних балів**.

Таблиця переведення середнього арифметичного балу у модульні бали:

Середній бал за семінари	Модульний бал за семінари
5.0	20
4.7.- 4.9	19
4.4. – 4.6.	18
4.3. – 4.5.	17
4.0. – 4.2.	16

3.7. – 3.9.	15
3.4. – 3.6.	14
3.3. – 3.5.	13
3.0. – 3.2.	12
2.7. – 2.9.	11
2.4 – 2.6.	10
2.1. – 2.3.	9
1.8. – 2.0.	8
1.5. – 1.7.	7
1.1. – 1.4.	6
1	5

Виконані індивідуальні завдання (реферати) студент подає викладачеві не пізніше ніж за тиждень до проведення модульного контролю з відповідного Змістового модулю, зокрема, **Індивідуальне завдання 1** (орієнтовно до 15 березня) і **Індивідуальне завдання 2** (орієнтовно до 15 травня).
Критерії оцінки **Індивідуального завдання (реферату):**

- глибоке розкриття проблеми, відображена власна позиція
  9-10 балів;
- обґрунтоване розкриття проблеми
  7-8 балів;
- тема розкрита неповністю, обмежена джерельна база та обґрунтування
  5-6 балів;
- реферат переважно компілятивного рівня
  3-4 бали;
- розкритий лише один окремий аспект теми
  1-2 бали.

Теми рефератів викладач пропонує студентам на першому семінарському занятті (орієнтовно кінець січня).

Після завершення відповідно Змістового модулю 1 і Змістового модулю 2 проводяться ***модульні контрольні роботи*** **(МК),** зокрема, **Контрольна робота ЗМ1** (кінець березня) **і Контрольна робота ЗМ2** (кінець травня).

Участь студентів в контрольних заходах обов'язкова. МК проводиться у письмовій формі. Завдання містить 5 тестових запитань з варіантами відповіді та теоретичне питання. Кожна правильна відповідь на тестове питання оцінюється у **1 бал,** теоретичне питання оцінюється від **0 до 5 балів**. Критерії оцінки **теоретичного питання:**

- глибоке розкриття проблеми, відображена власна позиція
  5 балів;
- тема розкрита, але неповно
  3-4 бали;
- розкритий лише окремий аспект
  2 бали;
- продемонстровані лише фрагментарні знання
  1 бал.

На ***підсумкову контрольну роботу (залік)*** виноситься 2 завдання, які оцінюються по 10 балів кожне:

Критерії оцінювання підсумкової контрольної роботи (від 1 до 10 балів за одне завдання)

Відповідь повна, подане власне бачення проблеми	10 балів;
Відповідь повна, подане власне бачення проблеми та зроблені ґрунтовні висновки, проте наявні окремі незначні помилки при викладі фактичного матеріалу	9 балів;
Відповідь відображає знання фактичного матеріалу	8 балів;
Відповідь демонструє знання фактичного матеріалу, але допущені окремі помилки	6-7 балів;
Відповідь фрагментарна, відображені лише окремі аспекти проблеми	4-5 балів;
Відповідь фрагментарна, наявні суттєві помилки при викладі	2-3 балів;
Відповідь містить значні помилки елементарного рівня	1 бал.

Бали, які отримані студентом на підсумковій контрольній роботі, додаються до балів набраних студентом за результатами семестрового оцінювання (семінари, модульні контрольні роботи, реферат).

Умовою допуску до підсумкової контрольної роботи (заліку) є отримання студентом під час семестрового оцінювання не менше ніж 40 балів (*критично-розрахунковий мінімум*). При цьому обов'язковим є успішне складання модульних контрольних робіт та виконання індивідуальних робіт, передбачених робочою програмою навчальної дисципліни. **Рекомендований мінімум** для допуску до підсумкової контрольної роботи (заліку) – **48 балів**.

При простому розрахунку отримаємо:

	Семестрова кількість балів	**ПКР** (підсумкова контрольна робота) / **залік**	**Підсумкова оцінка**
Мінімум	*48*	*12*	*60*
Максимум	**80**	**20**	**100**

У випадку відсутності студента з поважних причин відпрацювання та перездачі модульних контрольних робіт здійснюються у відповідності до «Положення про порядок оцінювання знань студентів при кредитно-модульній системі організації навчального процесу» від 1 жовтня 2010 року.
Залік виставляється за результатами роботи студента впродовж усього семестру і не передбачає додаткових заходів оцінювання для успішних студентів. Студент, який набрав суму балів **не менше** встановленого мінімуму залікових балів (60) має право, за погодженням з викладачем, не виконувати підсумкову контрольну роботу. У випадку, коли студент має бажання збільшити кількість балів (але не більше ніж до 100) він складає залік.

7.3 Шкала відповідності оцінок

Зараховано / Passed	60-100
Не зараховано / Fail	0-59

8. Структура навчальної дисципліни. Тематичний план лекцій та семінарських занять.

№ п/п	Номер і назва теми	Кількість годин		
		лекції	семінари	Самостійна робота
Частина 1. Візантійські історія та суспільство				
1	Тема 1. Вступ до курсу	3	-	6
2	Тема 2. Основні групи джерел з історії Візантії	-	5	12
3	Тема 3. Держава та Церква в Візантії	3	-	6
4	Тема 4. Візантійське суспільство у соціо-демографічному вимірі	2	-	6
5	*Контрольна робота з тем ЗМ1*	-	1	-
Частина 2. Візантійські повсякдення та культура				
6	Тема 5. Родина та виховання дітей у Візантії	3	-	6
7	Тема 6. Повсякдення життя та свята візантійського суспільства	3	-	6
8	Тема 7. Література Візантії в основних її жанрах	-	5	12
9	Тема 8. Наука та мистецтво Візантії	2	-	6
10	*Контрольна робота з тем ЗМ 2*	-	1	-
11	***Підсумкова контрольна робота (залік) – 2 год.***	-	2	-
	ВСЬОГО	**16**	**14**	**60**

Загальний обсяг 90 *год.,* в тому числі:
Лекцій **– 16** *год.*
Семінари **– 14** *год.*
Самостійна робота **- 60** *год.*

Змістовний модуль 1
Візантійські історія та суспільство

Тема 1. **Вступ до курсу** (9 год.[1]).

Історія візантиністики. Інтерес до Візантії у Західній Європі до захоплення Константинополя османами 1453 р. Вивчення історії Візантії у Франції XVII ст.: Філіпп Лаббе, Шарль Дюканж та його «Словник середньовічної грецької мови» (1688), Паризький багатотомний корпус візантійських наративних пам'яток (vol. 1-42, «Corpus Byzantinae Historiae», 1645-1711). Критика Візантії за доби Просвітництва.

Візантиністика в XIX ст. Завершення видання літературних пам’яток Візантії: Боннське видання «Зібрання авторів з візантійської історії» («Corpus scriptorum historiae Byzantinae») у 50 томах; видання юридичних пам’яток К. Цахаріе фон Лінгенталя; «Повний курс патрології» Ж.-П. Міня, що виходив в 1844-66 рр. у Франції. Заснування журналу «Byzantinische Zeitschrift» К. Крумбахером у 1892 р. Візантиністика в Російській імперії: Ю. Кулаковський та Ф. Успенський, заснування журналу «Византийский временник» у 1894 р. В. Васильєвським.

Візантиністика у XX ст. Розгром візантійських досліджень в СРСР у міжвоєнний період, справа В. Бенешевича. «Відлига» у відношенні до історії Візантії після Другої Світової війни. Формування наукових центрів, наукових шкіл з історії Візантії у Західній Європі: Німеччині, Франції, Великобританії. Розвиток візантиністики у США, роль І. Шевченка та А. Каждана. Візантиністика в сучасній Україні.

Основні події політичної історії Візантії. Ранньовізантійська доба. Розподіл Римської імперії на західну та східну частини у 395 р. Візантія у V ст.: правління Феодосія II (408-450 рр.), боротьба навколо несторіанства та монофізитства, «Акакієва схизма» 484-518 рр. Візантія за доби Юстиніана I (527-565 р.): завоювання в Північній Африці та Італії, повстання «Ніка», будівництво Св. Софії, складання «Corpus Iuris Civilis». Занепад Візантії за наступників Юстиніана.

«Темні віки». Правління Іраклія (610-641 рр.): перемога над Персією 628 р., грекизація імперії, поразка від арабів на річці Ярмук 636 р. Візантія за Іраклідів: втрати територій на користь арабів, запровадження фемного ладу, поява Першого Болгарського Царства на північних кордонах. Перший період іконоборства (726-787 рр.): правління Ісаврійської династії, зупинка арабської експансії, видання «Еклоги», Сьомий Вселенський Собор 787 р. Другий період іконоборства (814-842 рр.) та остаточна перемога іконошанування.

Середньовізантійська доба. Діяльність Кирила та Мефодія. «Фотієва схизма» 863-867 рр. Правління Македонської династії (867-1056 рр.): видання «Базилік» Левом VI Мудрим, діяльність Константина VII Багрянородного у

[1] Сумарна кількість годин разом з годинами самостійної роботи.

сфері науки та культури, військові перемоги Никифора II Фоки та Іоанна Цимісхія, правління Василія II Болгаробойці (976-1025 рр.) як апогей могутності імперії. Криза Візантії у XI ст.: «Велика схизма» 1054 р. та поразка від сельджуків під Манцикертом 1071 р. Правління Комнінів (1081-1185 рр.): заснування династії Алексієм I, пролатинська політика Мануїла I, руйнування попередніх досягнень Андроніком I.

Пізньовізантійська доба. Обставини захоплення хрестоносцями Константинополя у 1204 р. Формування системи держав на уламках Візантійської імперії: Латинська імперія, Нікейська імперія, Трапезунська імперія та Епірське царство. Правління Михаїла VIII Палеолога (1259-1282 рр.) та повернення Константинополя у 1261 р. Правління династії Палеологів: спроби укладання церковної унії 1274 р. та 1439 р., ісихазм, військові поразки від османів. Падіння Константинополя у 1453 р.

Тема 2. Основні групи джерел з історії Візантії (17 год.)

Історіописання. Ранньовізантійська історіографія як суміш античної традиції та християнського світогляду. Найважливіші історики цього періоду: Євсевій Кесарійський, Амміан Марцеллін, Зосима, Прокопій Кесарійський, Агафій Мірінейський, Іоанн Малала. «Темні віки» в історіописанні як час розриву з античною традицією та формування аскетичного стилю без риторичних прикрас. Типові для епохи історики-церковники: Феофан Сповідник, патріарх Никифор, Георгій Амартол. Історичні твори класичної візантійської доби: повернення до античних традицій, час розквіту і в цій сфері. Найважливіші історики цього періоду: Константин VII Багрянородний, «Продовжувач Феофана», Лев Диякон, Михаїл Пселл, Іоанн Скилиця, Анна Комніна, Іоанн Кіннам, Никита Хоніат. Пізньовізантійське історіописання: період цікавих історичних праць незважаючи на поступовий політичний занепад. Основні автори епохи: Георгій Акрополіт, Никифор Григора, Іоанн Кантакузін, Дука, Георгій Сфрандзі.

Юридичні пам’ятки. Візантійське право як спадкоємець римської правової системи. Законодавчі збірки Ранньої Візантії: «Кодекс Феодосія» (438), «Corpus Iuris Civilis (VI ст.), що складався з «Інституцій», «Дигест», «Кодексу» та «Новел». Візантійські законодавчі збірки «темних віків» та класичної доби: «Еклога» (740 р.) як спроба адаптації ранньовізантійського права в період іконоборства; «Прохірон», «Епанагога» та «Базиліки» – збірки правових норм доби Македонської династії. Номоканони як збірки церковних правил та імператорських наказів. Візантійські імператорські хрисовули: правила складання, зовнішній вигляд, найбільш відомі пам’ятки, які дійшли до нас.

Археологія Візантії. Археологічні дослідження як спосіб реконструювати матеріальну культуру, щоденне життя, типологію поселень, еволюцію містобудування. Продовження традицій античної урбаністики та християнські середньовічні новації. Характерні знахідки: залишки палаців

(Великий палац у Константинополі), міських мурів (стіни Феодосія), житлові квартали, водогони, цистерни. Важливі християнські пам'ятки — залишки храмів, мозаїк, хрестильниць. Знахідки поодиноких археологічних артефактів, ремісничих центрів, рудників. Особливо цінними є некрополі, що дають уявлення про ритуали поховання та еволюцію уявлень про смерть.

Візантійська нумізматика. Монети не лише як платіжний засіб, а й потужний інструмент пропаганди. Зображення на монетах: імператори, християнська символіка (хрест, Христос, Богородиця), сцени військових тріумфів, алегоричні постаті. Ранньовізантійські монети: золоті соліди, срібні міліарисії, мідні фолліси. Подальша еволюція візантійської монетної системи: знецінення валюти під час кризових періодів, зміни у вазі та якості металу. Монетна реформа Алексія Комніна, поява гіперпірона. Нумізматичні знахідки (скарби, поодинокі монети) як «свідки» торгових маршрутів, митних відносин, зон впливу імперії, військової активності. Візантійські монети, знайдені на території сучасної України.

Візантійська епіграфіка. Написи на камені, мозаїках, металі, кераміці як джерело дослідження мови, релігійних уявлень, культури пам'яті. Офіційні і приватні епітафії, посвятні написи, графіті паломників. Написи в церквах з інформацією про дати будівництва, імена жертводавців, богословські формули. Написи на печатках та особистих речах (іконки, хрести, амулети). Мова написів: грецька, латина, мови «варварських» народів. Використання епіграфіки для уточнення хронології пам'яток, відтворювання структури місцевої адміністрації, аналізу розвитку візантійської ономастики.

Тема 3. Держава та Церква в Візантії (9 год.).

Особливості візантійської ідентичності: «ромеї» та «варвари». «Ромей» - категорія, яка засновувалася на ідентичності, а не на етнічності. Етнічні стереотипи візантійців, які не заважали відкритості держави. Можливості перейти з категорії «варвар» у категорію «ромей». Активна переселенська політика імперії. Особливості становища єврейського населення в Візантії: поселення в окремих кварталах, заборона на володіння рабами-християнами, заборона займати адміністративні посади, в той же час свобода підприємницької діяльності. Обґрунтування зверхності перед «варварами» (віросповідання християнства, спадкоємність від Риму, розвинена держава, високий рівень культури та військова міць). Ідея підпорядкування «варварів» імперії як найкращий крок для них. Відмова від цього розцінювалася як порушення Богоугодного порядку у пропаганді імперії.

Роль василевса в суспільстві. Релігійне обґрунтування становища імператора. Повноваження василевса: повнота законодавчої, судової, виконавчої влади. Еволюція рис ідеального правителя: благочестя, знатність, освіченість, військова доблесть. Боротьба за престол, широкі можливості його зайняти. Процедура сходження на престол, її еволюція протягом віків. Символіка у одязі василевса та його кольорах: лор, тавліон, кампагії, стемма.

Ритуал та церемоніал в присутності правителя. Повага до титулу, але відношення до самого імператора як до смертної людини.

Структура імператорського палацу. Палац як центр управління і одночасно місце життя імператора. Розташування Великого палацу та історія його побудови. Халкі – урочистий вхід до палацу. Будівлі Великого палацу: Консисторій, Трікліній дев'ятнадцяти лож, Дафна, Магнавра, Хризотрикліній – їх убранство та функції. Розпорядок дня василевса, порядок проведення аудієнцій, урочистих обідів, прийомів послів. Реформа палацового життя Никифора Фоки, Буколеонський палац. Перенесення імператорської резиденції до Влахернського палацу за Комнінів.

Особливості візантійського християнства. Значення християнської символіки та християнських реліквій. Особливе значення Богоматері для візантійців, її канонічні образи (Оранта, Одигітрія, Елеус). Суворе дотримання християнських традицій, постів. Повага до пустельників, аскетів, цінування мощів Святих. Наявність у християнській свідомості візантійців елементів містицизму, язичницьких пережитків: жертвоприношення тварин, ворожіння, амулети, велика цікавість до астрології.

Церква в суспільному житті. Роль патріарха у релігійному та світському житті. Вплив василевса на Церкву як інститут: процедура обрання патріарха імператором. Високі сановники Церкви: скевофілакс, хартофілакс, сакелларій. Структура візантійської Церкви та її еволюція крізь віки: митрополії, єпископства, архієпископства. Ієрархія священства: єпископи, священики, диякони – їх функції та повноваження. Порівняння з католицькою Церквою: більша роль індивідуальної молитви в Візантії, м’якіші способи місіонерської діяльності. Роль ктитора у візантійському християнстві.

Феномен візантійського чернецтва. Єгипетська та сирійська пустелі як центри формування чернецтва. Постать Св. Антонія, його життєпис авторства Св. Афанасія. Життя Симеона Стовпника, стовпництво як радикальна форма аскези. Формування спільнот ченців. Діяльність Св. Пахомія та монастирська община в Тавеніссі, перший монастирський устав. Шенуте та діяльність Білого монастиря, вимоги суворішої аскези. Внесок Св. Василія Великого та Св. Григорія Назіанзіна у розвиток кіновіального чернецтва. Студійський монастир у Константинополі та діяльність Феодора Студіта. Перетворення Афону на важливий центр монастирського життя.

Тема 4. Візантійське суспільство у соціо-демографічному вимірі (8 год.).

Основні тенденції демографії Візантії. Ранньовізантійська доба: величезна територія (близько 1.8 млн. км2), населення біля 28 млн. жителів, великі міські центри з населенням більше 100 тис. – Константинополь, Антіохія, Александрія. Юстиніанова чума (541–750 рр.) як вододіл у демографічному розвитку візантійської держави: 18 хвиль епідемії, значне скорочення населення, передусім у містах. Візантія у «темні віки»: втрата територій від лангобардів та арабів, заселення Балкан слов’янами, важливість

втрати Єгипту як «житниці» імперії, скорочення населення до приблизно 12 млн. Середньовізантійська доба: розширення території приблизно до 1.2 млн. км2, збільшення населення до близько 18 млн. жителів, відродження міст, водночас – нестача орної землі через перенаселеність. Пізньовізантійська доба: негативні демографічні тренди через нову епідемію чуми («чорна смерть» з 1347 р.) та складну політичну ситуацію. Загальні демографічні тренди: висока дитяча смертність, середня тривалість життя менше 40 років.

Еволюція візантійського міста. Ранньовізантійська доба: вплив християнізації на міський простір, зростання ролі єпископа, занепад курій, гімнасій, театрів та іподромів. «Темні віки» - час деурбанізації міст. Середньовізантійська доба: відродження міст як центрів адміністративного, економічного і соціального життя, «Книга епарха». Пізньовізантійська доба: загальний занепад міст за деякими виключеннями на зразок Монемвасії, розвиток укріпленого палацу, ізольованого від міста. Будинок міського мешканця: ізольована садиба, не схожа ані на домус, ані на інсулу. Система водопостачання: резервуари, колодязі, акведуки (в Константинополі – акведук Валента). Інтер'єр та меблі міського помешкання, посуд у ньому. Містка торгівля, її розпорошення по всьому місту у дрібних крамничках. Міське ремесло: плавка металів, виробництво кольорового скла, використання перлів, дорогоцінного каміння, слонової кістки, виробництво емалей. Інші професії міських мешканців: мандрівні актори, астрологи, бідняки та повії. Джерела неспокою на вулицях візантійських міст: від партій іподрому («демів») Константинополя ранньої доби до повстання зілотів в Фессалоніках пізньої доби. Вуличне життя: міські портики, таверни на шинки, вуличні п'єски, міські лазні та традиції їх відвідання у Візантії.

Еволюція візантійського села. Село як фундамент візантійської економіки і суспільства. Ранньовізантійська селянська община: розвиток колонату, багатолюдні селянські общини. Доба «темних віків: слов'янські вторгнення поповнили сільське населення, більшість землеробів набула вільний статус. Середньовізантійська доба: характерний тип селянина-стратіота феми, котрий ніс військову службу без відриву від свого господарства. Пізньовізантійська доба: перетворення більшості селян у залежну від великих землевласників соціальну категорію «париків». Повсякденне життя селян. Основні сільськогосподарські культури: пшениця, ячмінь, цукрова тростина, бавовна, інжир, виноград. Сільськогосподарський реманент: соха, плуг, млини, транспортні засоби. Худоба, яка використовувалася селянами: воли, віслюки, мули, коні. Кругозір селян: весь світ як правило для них замикався на рідному селі і найближчій окрузі.

Змістовний модуль 2
Візантійські повсякдення та культура

Тема 5. Родина та виховання дітей у Візантії (9 год.).

Шлюб та значення сімейного життя. Велика спаяність ромейської сім'ї. Переосмислення того, що є законним шлюбом: від античної до середньовічної християнської традиції. Заручини як перша сходинка до шлюбу: вік укладання заручин, процедура укладання, зміст угоди-контракту, суворість їх дотримання. День укладання шлюбу: придане для нареченої («проікс») та весільний подарунок жениха («іповол»), вінчання у церкві, світські-античні традиції святкування весілля. Вік вступу у шлюб. Обмеження щодо вступу у шлюб: з близькими родичами, єретиками, євреями, мусульманами. Інтимна сфера сімейного життя: відмова від пристрастей, духовна боротьба з плотським бажанням навіть у шлюбі. Обмеження свободи розлучень. Можливості вступу у повторний шлюб, приклад Лева VI Мудрого. Пом'якшення сімейних звичаїв з XI-XII ст.: позашлюбні зв'язки, зради сприймалися набагато спокійніше.

Становище жінки. Покликанням жінки вважали будинок і сім'ю. Рольова модель жінки в агіографічній літературі: рання доба – монахиня або блудниця, що кається, класична доба – домогосподарка. Жіноча частина будинку – гінекей. Справи, які вважалися жіночими: прядіння, вишивання, молитва, читання Біблії, гігієна і догляд за собою. Жінка за межами будинку: відвідання церкви, подруг, обмеження щодо розваг та дозвілля. Професійні заняття жінок: сільське господарство, ремісництво, професії повитухи, шинкарки, банщиці, танцівниці, повії. Обмеження щодо професійної реалізації: відсутність жінок в армії, позбавлені права займати високі посади у Церкві та в цивільній адміністрації (за винятком зости патрикії). В той же час велика роль імператриць в управлінні Візантією. Широкі права жінок щодо успадкування майна, економічної діяльності. Ідеали внутрішніх якостей та зовнішності жінки, сформовані під впливом християнської етики.

Відношення до дітей та процес виховання. Превалювання народження дітей як сенсу сімейного життя: звідси засудження контрацепції, суворі покарання за аборти. Демографічний вимір дітонародження: висока дитяча смертність, наявність практики підкидання дітей і одночасно їх усиновлення, надання переваги хлопчикам над дівчатками. Процедура обрання імені та хрестини. Коротке дитинство у Візантії. Доля дітей-сиріт, візантійські сиротинці (орфанотрофіони). Дитинство хлопчика у заможній візантійській родині: опіка матері та бабусі до 5-7 річного віку (спогади Михайла Пселла), нагляд педагога-наставника, надалі більша роль батька у вихованні – підготовка до цивільної та військової служби. Дитячі іграшки та ігри: ампра, петрополемнос.

Система освіти. Успадкування Візантією античної системи освіти. Початкова освіта (пропайдейя): навчання у приватних початкових школах

протягом 2-4 років, здобуття навичок читати, писати, рахувати, основи греко-римської міфології, світської та біблійної історії, літургійного співу. Матеріали для письма. Використання різок у процесі навчання. Можливість для дітей з заможних родин отримувати початкову освіту на дому. Середня освіта (енкікліос пайдейя) у школі граматика. Вивчення класичних світських та церковних авторів (Гомер, Гесіод, Аристофан, Платон, Григорій Назіанзін та ін.). Осолодіння навичками граматики (класичні твори Діонісія Фракійця, Феодосія Олександрійського). Вища освіта: школи риторики, юриспруденції, філософії. Константинополь як центральне місце вищої освіти після арабських завоювань. Константинопольські «університети»: Пандідактірій Феодосія II (з 425 р.); Магнаврська Вища Школа (з 855 р.), реформа вищої освіти за Константина IX Мономаха (бл. 1047 р.) – окремі філософське та правове відділення, Патріарша Школа з XII ст.

Тема 6. Повсякдення життя та свята візантійського суспільства (9 год.).

Особливості одягу візантійця. Одяг як символ статусу людини та її становища у суспільстві. Основні матеріали для виготовлення одягу: лляні, вовняні, бавовняні і шовкові тканини. Історія візантійського шовку: налагодження виготовлення за Юстиніана I, Константинополь як основний центр виготовлення після арабських завоювань, криза виробництва після Четвертого хрестового походу. Виробництво пурпурової фарби як супутня сфера виробництву шовку. Використання в одязі шкіри, овчини, хутра. Візантійський нижній одяг, види тунік: хітон, месофор, екзоміда. Верхній одяг: плащі, накидки, мантії, каптани. Стилістика одягу: замість античного драпірування своєрідний «футляр», дуже простий за кроєм. Прикрашення дорогого одягу різнокольоровими шовковими, золотистими нитками, шиття перлами і дорогоцінним камінням. Взуття візантійців різних верств. Одяг імператора: дівітіссій, лор, пропендулії. Одяг православного духівництва: стихар, орарій, епітрахіль, фелонь, саккос. Одяг візантійської жінки: туніка, стола, мантія, мафорій. Засоби макіяжу та догляду за собою жінок. Жіночі прикраси з золота, срібла, перлів та коштовного каміння, особливо аметисту і смарагду. Візантійські пахощі та аромати. Візантійські зачіски та їх еволюція протягом століть.

Їжа та раціон харчування. Збереження значення «середземноморської тріади» (зернові культури, оливки, виноград) у системі харчування. Час прийому їжі: аристон (сніданок) та діпнон (обід). Головний продукт – ячмінний або пшеничний хліб з додаванням овочів (боби, капуста, огірки, морква, буряк, часник, цибуля, оливки) та риби. Головін напої: вино, пиво та фуска. Споживання м’яса обмежене, в тому числі, через велику кількість постів. Візантійські морепродукти: крім риби це устриці, мідії, краби, навіть м'ясо дельфіна. Візантійські вина: найкращі сорти з Хіосу, Родосу, Санторіну; винний пунш зі спеціями – кондітон, вино рецина з присмаком смоли. Проблема алкоголізму у Візантії та способи її вирішення за «Геопоніками».

Їжа на столі у багача. Їжа у тавернах та постоялих дворах, візантійський «фаст-фуд». Еволюція традиції застольних обідів: від лежання до сидіння. Опис званого обіду в імператорському палаці.

Свята та розваги в Візантії. Занепад традиційних римських розваг: гладіаторських ігор, цькування тварин, гімнасіїв, великих театральних постанов. Вуличні розваги: музиканти, співаки, танцюристи, дресировані тварини, провісники долі, публічні страти. Візантійський новий рік, традиції його святкування. Візантійська ера, що вела літочислення від «створення світу» (5509 р. до Р.Х.). Візантійські релігійні свята. Офіційні державні свята: дата заснування Константинополя (11 травня), коронація василевса, день народження імператора, його весілля. Прийом іноземних государів як своєрідне свято (приклад приїзду до Константинополя султана сельджуків Килич-Арслана II в 1162 р.). Візантійська музика і спів, особливості візантійської нотної грамоти, музичні інструменти. Константинопольський іподром та особливості перегонів на колісницях. Театральні вистави у формі мімічних виступів («вуличного театру») та пантоміми (суміші танців, акробатичних трюків і пісень). Аристократичні розваги: військові вправи, полювання, ціканіон (гра в м'яч на конях). Ігри звичайних візантійців: кості, «лабіринти», візантійські шахи (затрікій). Пережитки язичницьких свят: діонісії, календи, брумалії, русалії.

Тема 7. Література Візантії в основних її жанрах (17 год.).

Військові трактати. Військові думка доби ранньої Візантії: спроба адаптувати римські традиції до нових реалій. Праця Вегеція «Про військову справу» - пропозиція реформування армії на основі античного військового досвіду. Трактати «Про стратегію» анонімного автора та «Стратегікон Маврикія»: підсумки розвитку римо-візантійської армії до впровадження фемної організації. Розквіт жанру військових трактатів в X-XI ст.: класична антична військова думка в реаліях класичної фемної військової організації. Війські трактати Візантії класичної доби: «Тактика» Лева VI Мудрого, «De velitatione bellica», «De castrametatione», «Стратегика імператора Никифора», «Тактика Никифора Урана».

Богослов'я та філософія. Місце переплетення богослов'я та філософії в інтелектуальному житті Візантії, формування богословської думки на перетині біблійної екзегези, патристики та неоплатонізму. Ранньовізантійські інтелектуали: «Каппадокійський гурток» (Василій, Великий, Григорій Назіанзін, Григорій Ніський), Іоанн Златоуст. Богословська думка VI–VIII ст. в контексті боротьби з єресями (монофізитство, іконоборство). Ключові автори: Максим Сповідник, Іоанн Дамаскін. Систематизація богословських поглядів у працях Фотія, Григорія Палами. Візантійська філософія розвивалася в межах християнської парадигми, але зберігала інтерес до античної спадщини (Платон, Аристотель). Праці Михаїла Пселла, Іоанна

Італа, Феодора Метохіта як спроба поєднати розум і віру, античність і християнство.

Агіографія. Житія Святих як один з найпоширеніших літературних жанрів Візантії. Основні типи житій: мученицькі (ранньохристиянський період), чернечі (із життя пустельників, монахів), єпископські (життя ієрархів Церкви), мартирії (оповіді про переслідування і тортури мучеників), ходіння, чудеса, бачення, оповіді про чудотворні ікони. «Житіє святого Антонія» Афанасія Александрійського. Відомі агіографи Леонтій Кіпрський, Іоанн Мосх, Ігнатій Диякон. У середньовізантійський період відбувається формування агіографічних збірок: «Менологій Василія II», Симеон Метафраст та його праця. Класичний «трафарет» складання життя Святого. Агіографія мала дидактичну мету: виховувала моральні чесноти, закликала до наслідування святості. Часто супроводжувалась чудами, видіннями, описами аскези, боротьби з дияволом. Пізні житія багаті на художні описи, наближаються до белетристики.

Світська поезія. Продовження її розвитку у Візантії, незважаючи на домінування церковної тематики. У ранній період: епіграми, панегірики, сатиричні вірші. Творча спадщина Нонна Панополітанського, Павла Сіленціарія. Занепад світської поезії за доби «Темних віків». Розвиток за доби Македонської династії (IX–XI ст.): творчість Христофора Мітіленського, Іоанна Геометра, Іоанна Мавропода, Михаїла Пселла. Візантійський жанр епічної поеми: «Пісня про Армуріса», «Дігеніс Акріт». Розквіт поезії за «Комнінівського відродження»: Феодор Продром, «Тімаріон», Михаїл Гліка, Іоанн Цец. Поезія Пізньої Візантії: Мануїл Філ, Леонардо Даллапорта.

Дидактична література та любовно-рицарські романи. «Поради та розповіді» Кекавмена як найвідоміший приклад візантійського дидактичного твору. Структура твору: «Стратегікон», «Домоустрій», «Поради василевсу». Звернення до власних дітей, заклики займати активну життєву позицію, не забуваючи про Бога. Особливості жанру візантійського любовного роману, його представники: «Ісміній та Ісміна» Євматія Макремволіта, «Роданда та Досікл» Феодора Продрома, «Арістандр та Каллітея» Константина Манассії, «Дросілла та Харікл» Никити Євгеніана. Особливості жанру рицарського роману, його представники: «Каллімах та Хрисорроя», «Велтандр та Хрисанца», «Лівістр та Родамна», прямі запозичення західних сюжетів у творах на зразок «Іберій та Маргарона».

Тема 8. Наука та мистецтво Візантії (8 год.).

Точні та природничі науки. Математика. Продовження вивчення і коментування стародавніх авторів. Внесок в математику Іпатії і її батька Феона (підготував також нове видання «Початків» Евкліда), Прокла Діадоха, Анфимія із Трал, Іоанна Філопона, Лева Математика (IX ст.). Астрономія. Суперечки, чи Земля плоска, чи кулеподібна. Панівна геоцентрична система Птолемея (Земля знаходиться в центрі світу), проте були прибічники і

геліоцентричної системи Аристарха Самоського. Близькість астрономії до астрології. Фізика: внесок Іоанна Філопона, Олимпіодора Александрійського. Спроба дати природничо-наукові пояснення природним явищам (землетруси, грози). Біологія: праці Вінданія Анатолія, Касіяна Басса, «Геопоніки». Досягнення у механіці та хімії.

Географічні уявлення візантійців. Євсевій Кесарійський та «Ономастикон». «Повний опис всього світу і народів». Періпли - описи морських плавань вздовж берегів. «Космографія» Юлія Гонорія з Кесарії. «Християнська топографія» Косими Індикоплова – найвідоміша пам'ятка візантійської географії: відомості про автора, описи далеких країн та народів у праці, мініатюри у рукописах. Трактат «Про феми» Константина VII Багрянородного як джерело географічних знань. Ітинерарії (подорожі паломників до Святої Землі) як джерела географічних знань. Візантійська картографія: Пейтингерова таблиця, карти у рукописах «Географії» Птолемея.

Архітектура. Зразки збереженої світської архітектури: Феодосієві стіни, Великий палац Константинополя, Влахернський палац, будівлі в Антіохії та Фессалоніках. Церковна архітектура. Базиліка як найпоширеніша форма ранньовізантійського храму. Елементи храму: неф, апсида, нартекс. Найважливіші ранньовізанітйські храми: церква Сен-Вітале в Равенні, церква Св. Димитрія в Фессалоніках. Св. Софія в Константинополі як головна перлина візантійської архітектури. Поява і розвиток хрестово-купольного типу храму як відповідь на новий запит суспільства. Еволюція церковної архітектури у пізньовізантійський період: поява елементів архітектури Західної Європи.

Образотворче мистецтво. Розвиток скульптури в ранньовізантійську добу з поступовим її зникненням. Загальна характеристика візантійського фрескового живопису та мозаїки. Приклади світських мозаїчних картин (Антіохія, Великий палац Константинополя). Загальна характеристика візантійського іконопису. Мозаїчні композиції VI ст. у церкві Сан-Вітале в Равенні. Ікони VI—VIII ст. з монастиря св. Катерини на Синаї. Храмовий живопис Візантії класичної доби: монастир Осіос-Лукас (Фокіда), монастир Неа-Моні (Хіос), монастир Дафна (біля Афін). Збережені ікони XI-XII ст.: «Лествиця», «Григорій Чудотворець», «Феодор, Філіп, Димитрій». Храмовий живопис пізньовізантійської доби: монастир Хора, храми Містри. Візантійська книжна мініатюра: «Гербарій» Діоскорида, «Хлудовська Псалтир», «Паризький Псалтир», «Менологій Василія II», «Мадридський Скилиця».

Прикладне мистецтво. Знахідки пам'яток візантійського прикладного мистецтва на території України. Глиняний посуд та кераміка: глечики, горщикі, амфори, піфоси. Приклади золотого і срібного посуду. Посуд і інші візантійські вироби зі скла. Художня обробка металів: мистецтво філіграні, карбування, бронзові складні ікони. Виготовлення диптихів зі слонової кістки. Мистецтво різьби по дорогоцінному камінню. Приклади і окремі пам'ятки візантійського прикладного мистецтва.

Плани семінарських занять

Семінар № 1. Основні групи джерел з історії Візантії (17 год.).

1. **Еволюція візантійського історіописання.**
2. **Юридичні пам'ятки Візантії.**
3. **Археологія Візантії.**
4. **Візантійська нумізматика.**
5. **Візантійська епіграфіка.**

Основна література:

1. Allen J., Ševčenko I. Dumbarton Oaks Bibliographies, II.1: Epigraphy. Washington, DC, 1981.
2. Bandy A. The Greek Christian Inscriptions of Crete. Athens, 1970.
3. Bateson J., Campbell I. Byzantine and Early Medieval Western European Coins in the Hunter Coin Cabinet, University of Glasgow. London, 1998.
4. Bellinger A. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. 1 (Anastasius I to Maurice). Washington, DC, 1966.
5. Bowden W (ed.) Recent Research on the Late Antique Countryside. Leiden, 2004.
6. Bryer A., Winfield D. The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos. Washington, 1985.
7. Dark K. Houses, streets and shops in Byzantine Constantinople from the fifth to the twelfth centuries / Journal of Medieval History. 2004. № 30. P. 83–107.
8. Foss C., Winfield D. Byzantine Fortifications: An Introduction. Pretoria, 1986.
9. Goodacre H. A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire. London, 1960.
10. Grierson P. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. II, parts 1 (602–641) and 2 (641–717). Washington, DC, 1968.
11. Grierson P. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. III, parts 1 (717–867) and 2 (867–1081). Washington, DC, 1973.
12. Grierson P. Byzantine Coinage. Washington, DC, 1999.
13. Grierson P. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. V, parts 1 and 2 (1258–1453). Washington, DC, 1999.
14. Guillou A. Recueil des inscriptions grecques médiévales d'Italie. Rome, 1996.
15. Hendy M. Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300–1450. Cambridge, 1985.

16. Hunger H. Prooimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden. Vienna, 1964.
17. Lavan, L., Bowden W. (eds.). Theory and Practice in Late Antique Archaeology. Leiden, 2003.
18. McCormick M. Origins of the European Economy: Communications and Commerce AD 300–900. Cambridge, 2001.
19. Ousterhout R. Master Builders of Byzantium. Princeton, 1999.
20. Roueche C., Reynolds J. Aphrodisias in Late Antiquity. London, 1989.
21. Treadgold W. The Early Byzantine Historians. Palgrave Macmillan, 2007.
22. Treadgold W. The Middle Byzantine Historians. Palgrave Macmillan, 2013.

Семінар № 2. Візантійська література у різних жанрах.

1. **Візантійські військові трактати.**
2. **Візантійське богослов'я та філософія.**
3. **Візантійська агіографія.**
4. **Візантійська світська поезія.**
5. **Візантійська дидактична література та візантійські любовно-рицарські романи.**

Основна література:

1. Agapitos P. A. Narrative Structure in the Byzantine Vernacular Romances: A Textual and Literary Study of Kallimachos, Belthandros and Libistros. Munich, 1991.
2. Bartusis M. C. The Late Byzantine Army. Arms and Society 1204–1453. University of Pennsylvania Press, 1992.
3. Beaton R. (ed.). Digenes Akrites: New Approaches to Byzantine Heroic Poetry. Routledge, 1993.
4. Cameron Av. M. Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse. University of California Press, 1994.
5. Cameron Al. D. The Greek Anthology from Meleager to Planudes. Clarendon Press, 1993.
6. Dennis G. T. (ed.). Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy. University of Pennsylvania Press, 2001.
7. Featherstone J. F. Theodore Metochites's poems 'To himself'. Austrian Academy of Sciences Press, 2000.
8. Harmless W. Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism. Oxford University Press, 2004.
9. Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus. Paulist Press, 1980.
10. Haldon J. F. Warfare, State and Society in the Byzantine World, 656–1204. Routledge, 1999.
11. Heath M. Menander: A Rhetor in Context. Oxford University Press, 2004.

12. Hogel C. (ed.) Metaphrasis: Redactions and Audiences in Middle Byzantine Hagiography. Research Council of Norway, 1996.
13. Jeffreys E. (ed.) Rhetoric in Byzantium. Routledge, 2003.
14. Johnson S. F. The Life and Miracles of Thekla: A Literary Study. Center for Hellenic Studies, 2006.
15. Kazhdan A. A History of Byzantine Literature. In 2 Vols. Athens, 1999.
16. Kustas G. L. Studies in Byzantine Rhetoric. Patriarchikon Hidryma Paterikōn, 1973.
17. Lauxtermann M. D. Byzantine Poetry from Pisides to Geometres: Texts and Contexts, In. 2 vols. Austrian Academy of Sciences, 2003-2019.
18. Maguire H. (ed.) Byzantine Court Culture from 829 to 1204. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1997.
19. Marciniak P. Greek Drama in Byzantine Times. Silesia University Press, 2004.
20. McGeer E. Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1995.
21. Talbot A.-M. Holy Women of Byzantium: Ten Saints' Lives in English Translation. Dumbarton Oaks Pub Service, 1996.
22. Young F. M. Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture. Baker Academic, 2002.

Завдання для самостійної роботи

Елементом самостійної роботи студента з опанування проблематики курсу є написання реферату у кожному з двох змістовних модулів. Обсяг реферату має становити орієнтовно 10-15 сторінок.

Технічні вимоги до реферату є наступними: шрифт Times New Roman, 14-й кегль (розмір шрифту); міжрядковий інтервал у тексті – 1,5; текст вирівнюється по ширині сторінки, назви розділів – по центру.

Структура тексту є наступною:

1) Титульна сторінка;
2) Зміст;
3) Вступ;
4) Основний текст роботи;
5) Висновки до роботи;
6) Список використаних джерел та літератури;
7) Додатки – за необхідністю. Вони можуть вміщувати ілюстрації, таблиці, схеми тощо.

При написанні реферату важливо дотримуватись принципів **академічної доброчесності.** Дослідження має бути самостійним, написаним з обов'язковим особистим внеском здобувача вищої освіти. Копіювання текстів інших авторів та їхніх частин не допускається. Використання текстів інших праць має супроводжуватися посиланнями на них. Дослідження, що носить ознаки академічної недоброчесності (плагіату), не оцінюється викладачем і не зараховується в якості самостійної роботи.

Проблематика рефератів у **змістовному модулі № 1** присвячена тематиці цього блоку: візантійській історії та суспільству. Пропонована тематика рефератів має стосуватися історії візантиністики як науки, основним проблемам історії Візантії, основним групам джерел з історії Візантії, візантійській державі та Церкві, візантійському суспільству у соціо-демографічному вимірі.

Реферат може бути присвячений, крім інших, наступним темам:

1. Візантиністика як наука: становлення та основні етапи розвитку.
2. Ключові постаті в історії візантиністики.
3. Дискусія про «занепад» Візантії: історіографічні підходи та стереотипи.
4. Періодизація історії Візантії: переваги та недоліки традиційного підходу.
5. Чи була Візантія «європейською державою»? Дискусії про її цивілізаційну належність.
6. Антична спадщина у візантійській державності: тяглість чи розрив?
7. Константинополь як символ візантійської ідентичності.

8. Історичні хроніки як джерело вивчення політичної історії Візантії.
9. Візантійські юридичні тексти: структура, тематика, значення.
10. Роль археології у вивченні візантійського повсякдення.
11. Монети Візантії як джерело політичної та економічної історії.
12. Епіграфічні пам'ятки Візантії: типи написів та їх інформативність
13. Образ «іншого» у візантійських джерелах: слов'яни, араби, латиняни.
14. Паломницькі описи як джерело для вивчення візантійського світу.
15. Цезаропапізм у Візантії: реальність чи міф?
16. Імператор як «намісник Бога» чи «візантійська республіка»: концепції влади у Візантії.
17. Взаємодія Константинопольського патріарха і імператора: союз чи конфлікт?
18. Церква як соціальний інститут у Візантії.
19. Роль монастирів у суспільному житті імперії.
20. Політична роль церковних соборів у Візантії.
21. Візантійське місто: соціальна та економічна роль у житті імперії.
22. Демографічні виклики Візантії: війни, епідемії, міграції.
23. Селянство і фіскальна політика візантійської держави.
24. Етнічне і релігійне різноманіття візантійського населення.
25. Візантійська бюрократія: структура і соціальний склад чиновництва.

Проблематика рефератів у **змістовному модулі № 2** присвячена тематиці цього блоку: візантійському повсякденню та культурі. Пропонована тематика рефератів має стосуватися родини та вихованню дітей у Візантії, повсякденному життю та святам візантійського суспільства, літературі Візантії в основних її жанрах, науці та мистецтву Візантії.

Реферат може бути присвячений, крім інших, наступним темам:

1. Шлюб у Візантії: традиції, ритуали та церковне регулювання.
2. Виховання хлопців і дівчат у Візантії: схожості та відмінності.
3. Укладення шлюбу в імператорській родині: політика і символізм.
4. Інститут опіки і піклування над сиротами у Візантії.
5. Права і обов'язки подружжя за візантійським законодавством.
6. Розлучення у Візантії: юридичні підстави та соціальні наслідки.
7. Візантійські уявлення про ідеального чоловіка і жінку.
8. Житло візантійця: архітектура, інтер'єр, побут.
9. Одяг як маркер соціального статусу у Візантії.
10. Гігієна і здоров'я у візантійському повсякденні.
11. Хресні ходи та церковні процесії як складова повсякденного життя.
12. Агіографія як літературний жанр і як джерело історичних знань.
13. Панегірик в імперському церемоніалі: політика і стиль.
14. Військові трактати як літературний жанр: форма і зміст.
15. Візантійська поезія: між античною формою і християнським змістом.

16. «Дігеніс Акріт» як приклад візантійського героїчного епосу.
17. «Бесіди та судження» Кекавмена як приклад візантійської дидактичної літератури.
18. Любовно-рицарський роман у Візантії: вплив Заходу і Сходу.
19. Освіта у Візантії: школи, університети, рівень знань.
20. Астрономія і астрологія: знання і забобони у Візантії.
21. Медичні знання у Візантії: теорія, практика, лікарі.
22. Візантійський монументальний живопис: фреска та мозаїка.
23. Іконопис у Візантії: догматика і художній стиль.
24. Архітектура візантійських храмів: символіка форми і простору.
25. Візантійська книжна мініатюра: естетика і функції.
26. Чи існувала «візантійська мода»? Одяг у мистецтві та реальності.
27. Жіноче письмо і жіноча література у Візантії: між нормою і винятком.
28. Візантійські гастрономічні практики: від рецептів до символіки їжі.
29. Роль музики у святковій і щоденній культурі Візантії.
30. Культурні контакти Візантії з ісламським і латинським світом.

Студент в праві не обмежуватися запропонованими темами, а запропонувати свою тему для написання реферату. Така тема має відповідати двом критеріям: 1) Має узгоджуватися з загальною тематикою для написання рефератів у кожному зі змістовних модулів; 2) Має бути попередньо узгоджена з викладачем.

Модульні контрольні роботи

Після завершення відповідно Змістового модулю 1 і Змістового модулю 2 проводяться ***модульні контрольні роботи*** **(МК),** зокрема, **Контрольна робота ЗМ1** (кінець березня) **і Контрольна робота ЗМ2** (кінець травня).

Участь студентів в контрольних заходах обов'язкова. МК проводиться у письмовій формі. Завдання містить 5 тестових запитань з варіантами відповіді та теоретичне питання. Кожна правильна відповідь на тестове питання оцінюється у **1 бал,** теоретичне питання оцінюється від **0 до 5 балів**. Критерії оцінки **теоретичного питання:**

- глибоке розкриття проблеми, відображена власна позиція 5 балів;
- тема розкрита, але неповно 3-4 бали;
- розкритий лише окремий аспект 2 бали;
- продемонстровані лише фрагментарні знання 1 бал.

Проблематика, яка виноситься на Контрольну роботу ЗМ1:

1. Основні віхи розвитку науки візантиністики.
2. Історія Візантії ранньої доби (IV-VI ст.).
3. Історія Візантії «темних віків» (VII – 1 пол. IX ст.).
4. Історія Візантії класичної доби (2 пол. IX – XII ст.).
5. Історія Візантії пізньої доби (XIII – 1 пол. XV ст.).
6. Еволюція візантійського історіописання.
7. Юридичні пам’ятки Візантії.
8. Археологія Візантії.
9. Візантійська нумізматика.
10. Візантійська епіграфіка.
11. Особливості візантійської ідентичності. «Ромеї» та «варвари»
12. Роль василевса в візантійському суспільстві.
13. Структура та особливості функціонування імператорського палацу.
14. Особливості візантійського християнства.
15. Структура християнської Церкви Візантії та її роль у суспільному житті.
16. Феномен візантійського чернецтва.
17. Основні тенденції демографії Візантії.
18. Еволюція візантійського міста.
19. Еволюція візантійського села.

Приклад завдання для Контрольної роботи ЗМ1:

Теоретичне питання:

Структура християнської Церкви Візантії та її роль у суспільному житті.

Тестові питання:

1. Перше періодичне видання з історії Візантії було засноване за ініціативи:

А) Е. Гіббона; В) П. Лемерля;
Б) К. Крумбахера; Г) А. Комніної.

2. В якому столітті Константинополь було вперше захоплено хрестоносцями:

А) IX ст.; В) XIII ст.;
Б) XI ст.; Г) XIV ст.

3. Слово «номісма» означає:

А) Привілей; В) Військовий підрозділ;
Б) Податок; Г) Монета.

4. Парадний вхід до Великого палацу Константинополя називався:

А) Халкі; В) Хризотрикліній
Б) Буколеон; Г) Дафна.

5. Основна одиниця адміністративного поділу Візантії за класичної доби це:

А) Екзархат; В) Фема;
Б) Катепанат; Г) Провінція.

Проблематика, яка виноситься на Контрольну роботу ЗМ2:

1. Візантійські військові трактати.
2. Візантійське богослов’я та філософія.
3. Візантійська агіографія.
4. Візантійська світська поезія.
5. Візантійська дидактична література.
6. Візантійські любовно-рицарські романи.
7. Шлюб та значення сімейного життя.
8. Становище жінки.
9. Відношення до дітей та процес виховання.
10. Система освіти.
11. Особливості одягу візантійця.
12. Їжа та раціон харчування.
13. Свята та розваги в Візантії.
14. Візантійські точні та природничі науки.
15. Архітектура Візантії.
16. Візантійське образотворче мистецтво.
17. Географічні знання в Візантії.

18. Візантійське прикладне мистецтво.

Приклад завдання для Контрольної роботи ЗМ2:

Теоретичне питання:

Відношення до дітей та процес виховання.

Тестові питання:

1. Основна форма шлюбу у Візантії:

А) Полігамія; В) Церковний шлюб;
Б) Цивільне співжиття; Г) Договірна угода між родами.

2. Елемент імператорського одягу, який представляв собою довгу прикрашену стрічку тканини:

А) Омофор; В) Акакія;
Б) Лор; Г) Препендулії.

3. Найвідоміший візантійський військовий трактат класичної доби:

А) «Тактика Лева»; В) «Тімаріон»;
Б) «Дігеніс Акріт»; Г) «Історія моїх поневірянь».

4. «Менологій Василія ІІ» - це приклад:

А) Військового трактату; В) Ілюстрованої агіографії;
Б) Любовного роману; Г) Юридичної збірки.

5. Знамениті мозаїки Юстиніана І та Феодори містяться у цій церкві:

А) Св. Софія в Константинополі; В) Неа-Моні на Хіосі;
Б) Осіос-Лукас у Фокіді; Г) Сен-Вітале у Равенні.

Підсумкова контрольна робота (залік)

Перелік питань для підсумкової контрольної роботи

1. Основні віхи розвитку науки візантиністики.
2. Історія Візантії ранньої доби (IV-VI ст.).
3. Історія Візантії «темних віків» (VII – 1 пол. IX ст.).
4. Історія Візантії класичної доби (2 пол. IX – XII ст.).
5. Історія Візантії пізньої доби (XIII – 1 пол. XV ст.).
6. Еволюція візантійського історіописання.
7. Юридичні пам'ятки Візантії.
8. Археологія Візантії.
9. Візантійська нумізматика.
10. Візантійська епіграфіка.
11. Особливості візантійської ідентичності. «Ромеї» та «варвари».
12. Роль василевса в візантійському суспільстві.
13. Структура та особливості функціонування імператорського палацу.
14. Особливості візантійського християнства.
15. Структура християнської Церкви Візантії та її роль у суспільному житті.
16. Феномен візантійського чернецтва.
17. Основні тенденції демографії Візантії.
18. Еволюція візантійського міста.
19. Еволюція візантійського села.
20. Візантійські військові трактати.
21. Візантійське богослов'я та філософія.
22. Візантійська агіографія.
23. Візантійська світська поезія.
24. Візантійська дидактична література.
25. Візантійські любовно-рицарські романи.
26. Шлюб та значення сімейного життя.
27. Становище жінки.
28. Відношення до дітей та процес виховання.
29. Система освіти.
30. Особливості одягу візантійця.
31. Їжа та раціон харчування.
32. Свята та розваги в Візантії.
33. Візантійські точні та природничі науки
34. Архітектура Візантії.
35. Візантійське образотворче мистецтво.
36. Географічні знання в Візантії.
37. Візантійське прикладне мистецтво.

Зразок білету для підсумкової контрольної роботи

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Спеціальність В9 Історія та археологія; ОР «Магістр», 1-й курс
Освітня програма «Американістика та європейські студії»
Навчальна дисципліна **«Візантійська цивілізація: історія, суспільство, культура»**

БІЛЕТ № 1

1. Особливості візантійської ідентичності. «Ромеї» та «варвари».
2. Архітектура Візантії.

Затверджено на засіданні кафедри історії стародавнього світу та середніх віків.
Протокол №__ від _____ р.

Зав. кафедри проф. Ставнюк В.В. _____

Екзаменатор: доц. Пуховець Д.С. _____

Рекомендована література

Основна:

1. Балух В.О. Візантиністика. Чернівці: Книги XXI, 2006.
2. Острогорський Ґ. Історія Візантії. Вид. 3-е, доп. / Перекл. с нім. А. Онишко. – Львів: Літопис, 2002.
3. Войтович Л.В., Сорочан С.Б. (ред.). Історія Візантії. Вступ до візантиністки. Львів: Апріорі, 2011.
4. Ісіченко І. Монашество Давнього Єгипту. Харків: Акта, 2004.
5. Степовик Д. Візантологія. Лекційний курс для вищих духовних закладів України. Івано-Франківськ: Накладом Івано-Франківської Теологічної Академії, 2002.
6. Шульц Г. Й. Візантійська літургія; Свідчення віри та значення символів / Пер. з нім. С. Софія Матіяш. Львів: Свічадо, 2002.
7. Abrahamse D. Hagiographie Sources for Byzantine Cities. University Microfilms. Ann Arbor, 1967.
8. Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art. Third to Seventh Century / Ed. by K. Weitzmann. New York: The Museum, 1979.
9. Angold M. Church and Society in Byzantium under Comneni, 1081–1261. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
10. Barber C. The imperial panels at San Vitale: a reconsideration // Byzantine and Modern Greek Studies. 1990. Vol. 14. – P. 19–42.
11. Bowden W (ed.) Recent Research on the Late Antique Countryside. Leiden, 2004.
12. Bréhier L. Le monde byzantin. Paris: A. Michel, 1947. Vol. 1: Vie et mort de Byzance.; 1949. Vol. 2: Les institutions de l'Empire byzantin; 1950. Vol. 3: La Civilisation byzantine.
13. Byzantium. Faith and Power (1261–1557) / Ed. by Helen C. Evans. New York: Metropolitan Museum of Art; New Haven: Yale University Press, 2004.
14. The Cambridge History of the Byzantine Empire, C. 500-1492 / Ed. by J. Shepard. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
15. Cameron Av. M. Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse. University of California Press, 1994
16. Chatzidakis N. Byzantine Mosaics. Athens: Ekdotike Athenon, 1994.
17. Cormack R. Byzantine Art. Oxford; New York: Oxford University Press, 2000.
18. Cutler A. Transfigurations: Studies in the Dynamics of Byzantine Iconography. Pennsylvania: Pennsylvania State University, 1975.
19. Demus O. Byzantine Mosaic Decoration. Aspects of Monumental Art in Byzantium. London: Routledge, 1948.
20. Flusin B. La civilization Byzantine. Paris: PUF, 2005.
21. Foss C., Winfield D. Byzantine Fortifications: An Introduction. Pretoria, 1986.
22. The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A. D. 843-1261 / Ed. by H. C. Evans, W. D. Wixom. New York: Metropolitan Museum of Art; Distributed by H. N. Abrams, 1997.

23. Goodacre H.A. Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire. London: Spink, 1960.
24. Grierson Ph. Byzantine Coinage. 2nd edition. Dumbarton Oaks, Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 199.
25. Grierson Ph. Byzantine Coins. London; Berkley; Los Angeles: Methuen – University of California Press, 1982.
26. Haldon J. Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204. London: University College London Press, 1999.
27. Harmless W. Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism. Oxford University Press, 2004
28. Hendy M. F. The Economy, Fiscal Administration and Coinage of Byzantium. London: Variorum, 1989.
29. Hussey J. M. The Byzantine World. New York: Harper, 1961. 188 p.
30. Hussey J. M. The Orthodox Church in the Byzantine Empire. Oxford: Clarendon Press, 1990.
31. Jeffreys E. (ed.) Rhetoric in Byzantium. Routledge, 2003.
32. Krautheimer R. Early Christian and Byzantine Architecture (with Slobodan Ćurčić). 4th ed. Harmondsworth; New York: Penguin Books, 1986.
33. Laiou A. E. Gender, Society and Economic Life in Byzantium. London: Variorum, 1992.
34. Laiou A. E., Morrisson C. The Byzantine Economy. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2007.
35. Lavan, L., Bowden W. (eds.). Theory and Practice in Late Antique Archaeology. Leiden, 2003.
36. Lemerle P. The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century: the Sources and Problems. Galway: Officiana Typographica, Galway University Press, 1979.
37. Maguire H. The Icons of their Bodies: Saints and their Images in Byzantium. Princeton: Princeton University Press, 1996.
38. Mango C. Byzantium and its Image. History and Culture of the Byzantine Empire. London: Variorum, 1993.
39. Mango C. Byzantium. The Empire of New Rome. London: Weidenfeld & Nicolson, 1980.
40. Mazal O. Handbuch der Byzantinistik. Graz: Akad. Druck- u. Verlagsanstalt, 1989.
41. Le Monde byzantin / Dir. C. Morrissson. Paris: PUF, 2004. Vol. 1 (330-641); Vol. 2 (641–1204); Vol. 3 (1204–1453).
42. Mother of God. Representation of the Virgin in Byzantine Art / Ed. by M. Vassilaki. Milano: Skira; New York: Distributed in North America and Latin America by Abbeville Pub. Group, 2000.
43. The New Cambridge Medieval History. Vol. 1–7. / Edited by David Abulafia, Michael Jones, Rosamond McKitterick, Paul Fouracre, Timothy Reuter, David Luscombe and Jonathan Riley-Smith, Christopher Allmand. Cambridge University Press, 1998–2005.

44. Ousterhout R. Master Builders of Byzantium. New Jersey: Prinseton University Press, 1999.
45. The Oxford Handbook of Byzantine Studies / Ed. by E. Jeffreys with J. Haldon and R. Cormack. Oxford; New York: Oxford University Press, 2008.
46. The Oxford history of Byzantium / Ed. by Cyril Mango. Oxford: Oxford University Press, 2002.
47. Rice D. T. Art of the Byzantine Era. London: Thames and Hudson, 1981.
48. Runciman S. Byzantine Civilisation. New York: Meridian books, 1956.
49. Spatharakis I. The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts. Leiden: E. J. Brill, 1976.
50. Treadgold W. T. A History of the Byzantine State and Society. Standford, California: Standford Univ. Press, 1997.

Додаткова:

51. Бардола К. Ю. Система оподаткування у Візантії в IV–IX ст.: Дис. ... канд. іст. наук / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2003.
52. Головко О. Б. Давня Русь у системі Byzantine Commonwealth // Східний світ. 2003. № 1. С. 44–59.
53. Головко О. Б. Проблеми взаємовідносин Київської Русі з Візантією у IX – першій половині XI ст. // Український історичний журнал. 1989. №1. С. 65–73.
54. Гордієнко Д. Хрещення княгині Ольги в контексті обрядової практики візантійської церкви // Ruthenica. Київ, 2006. № 5. С. 12-18.
55. Горяча М. (ред.). Ранні Отці Церкви. Львів, 2015.
56. Домановський А. М. Державний контроль та регулювання торгівлі у Візантії IV–IX ст. Дис. ... канд. іст. наук / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007.
57. Жданович О.П. Аріанство в епоху Константина Великого. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009.
58. Жданович О.П. Кочовики і Візантія у Менандра. Монографія. Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2018.
59. Ісіченко І. Загальна Церковна історія. Харків: Акта, 2006.
60. Кащук О. Монофелітство у Візантії VII століття: доктрина, політика та ідеологія влади. Львів, 2019.
61. Кірітов О. Християнсько-візантійська культура (Витоки та опис). К., 1993.
62. Кожушний О. В. Преподобний Роман Солодкоспівець і візантійська гімнографія III–VIII століть. К.: Вид. відділ УПЦ, 2009.
63. Козак Н. Б. Візантійські митці в Києві у XII ст. // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. 2003. Вип. 3. С. 146–160.
64. Латишева О. В. Християнська церква та релігійне життя у візантійському Херсоні (VI–X ст.): Дис. ... канд. іст. наук / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2009.
65. Лильо І. Візантиністичні студії в Україні: сучасний стан і проблеми // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / За ред. Л. Зашкільняка. Львів: Львівський національний ун-т ім. І. Я. Франка, 2004. С. 277-280.

66. Луговий О. М. Роси та варанги у Візантії X–XII ст.: формування та структурна роль найманого військового контингенту: Дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 2008.
67. Мельник М. М. Візантія і кочівники Північного Причорномор'я X–XI ст.: історіографія проблеми: Дис. ... канд. іст. наук / ЛНУ ім. Івана Франка. Львів, 2007.
68. Науменко В. Є. Таврика у контексті візантійсько-хозарських відносин: політико- адміністративний аспект: Дис. ... канд. іст. наук. К., 2004.
69. Омульчук В.В. Нормативно-правове забезпечення державно-церковних взаємин у Візантійській імперії. Київ, 2014.
70. Павленко Л.В. Візантійська література: нариси і тексти. Частина І: Становлення. М., 2012.
71. Пучков А. Візантійські склепіння Юліана Кулаковського. Київ, 2020.
72. Сорочан С. Б. Типологія торговельно-ремісничих асоціацій Візантії VII–IX ст. // Археологія. 1995. № 1. С. 34–46.
73. Степовик Д. Іконологія й іконографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003.
74. Файда О. В. Візантиністка в Київські Духовній Академії в 1819–1919 рр.: Дис. ... канд. іст. наук / ЛНУ ім. Івана Франка. Львів, 2006.
75. Филипчук О. М. Руси серед «військ народів» у Візантії IX-XI ст.: найманці та союзники. Дис. ... канд. іст. наук / ЧНУ ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2010.
76. Харитонов С. О. Історія приватного права Європи: Східна традиція. – Одеса: Юридична література, 2000. 260 с.
77. Харитонова Т. Є. Систематизація права у Візантійській імперії у першій половині VI ст. н. е. (систематизація Юстиніана): Дис. ... канд. юридичних наук. Одеса, 2003.
78. Храпунов М. І. Адміністрація візантійського Херсона (кінець IV–XI ст.): Дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2009.
79. Царенок А.В. Естетично-аскетичні традиції Візантії в історії християнської культури. Чернігів, 2017.
80. Чередниченко А. М. Візантологічні студії в Українській Академії наук (1919 – середина 1930-х рр.): Дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2009.
81. Шевченко І. Релігійні місії очима Візантії // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. 1991. Т. 222. Праці історико-філологічної секції. С. 11–27.
82. Шевченко І. Сприйняття Візантії // Критика. 1998. № 11. С. 12–16.
83. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Авторизован. пер. з англ. М. Габлевич; під. ред. А. Ясіновського. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської богословської академії 2001.
84. Щербань Т. О. З історії розвитку візантинознавства в Україні // Східний світ. 2003. № 1. С. 5–17.
85. Agapitos P. A. Narrative Structure in the Byzantine Vernacular Romances: A Textual and Literary Study of Kallimachos, Belthandros and Libistros. Munich, 1991.

86. Ahrweiler H. Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance. – London: Variorum Reprints, 1971.
87. Allen J., Ševčenko I. Dumbarton Oaks Bibliographies, II.1: Epigraphy. Washington, DC, 1981.
88. Angold M. The Byzantine Empire, 1025–1204: a Political History. – London: Longman, 1984.
89. Angold M. Byzantium. The Bridge from Antiquity to the Middle Ages. – New York: St. Martin's Press, 2001.
90. Bartusis M. C. The Late Byzantine Army. Arms and Society 1204–1453. University of Pennsylvania Press, 1992.
91. Bateson J., Campbell I. Byzantine and Early Medieval Western European Coins in the Hunter Coin Cabinet, University of Glasgow. London, 1998.
92. Beaton R. (ed.). Digenes Akrites: New Approaches to Byzantine Heroic Poetry. Routledge, 1993.
93. Beck H. G. Geschihte der Byzantinischen Volksliteratur. München, 1971.
94. Bellinger A. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. 1 (Anastasius I to Maurice). Washington, DC, 1966.
95. Bouras Ch. Houses in Byzantium // Δελτιον της χριστιανικης αρχαιολογικης εταιρειας. Περ. Δ', τόμ ΙΑ' (1982–1983), 1–26, ειχ. 1–15.
96. Brandes W. Finanzverwaltung in Krisenzeiten. Untersuchungen zur byzantinischen Administration im 6.–9.J ahrhundert. Frankfurt: Löwenklau-Gesellschaft, 2002.
97. Bryer A., Winfield D. The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos. Washington, 1985.
98. Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization/ Ed. N. H. Beynes and H. St. L. B. Moss. Oxford: Clarendon Press, 1961.
99. Cameron Al. D. The Greek Anthology from Meleager to Planudes. Clarendon Press, 1993.
100. Christophilopoulou Aik. Byzantine History. 2nd ed. Amsterdam: A. M. Hakkert, 1991-1993. Vol. 1-2.
101. Constantelos D. J. Byzantine Philanthropy and Social Walfare. New Brunswisk; New Jersey: Rutger Univ. Press, 1968.
102. Crimean Chersonesos. City, Chora, Museum, and Environs / Ed. G. R. Mack, J. C. Carter. Austin, Texas USA, 2003.
103. Dark K. Houses, streets and shops in Byzantine Constantinople from the fifth to the twelfth centuries / Journal of Medieval History. 2004. № 30. P. 83–107.
104. Dennis G. T. (ed.). Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy. University of Pennsylvania Press, 2001.
105. Dölger F. Byzantinische Diplomatik: 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner. Ettal: Buch-Kunstverlag, 1956.
106. Ducellier A. et al. Byzance et le monde ortodoche. Paris: A. Colin, 1997.
107. Durliat J. De la ville antique à la ville byzantine. Le problème des subsistances. Rome, 1990.

108. Featherstone J. F. Theodore Metochites's poems 'To himself'. Austrian Academy of Sciences Press, 2000.
109. Franzius E. History of the Byzantine Empire. New York: Funk & Wagnalls, 1967.
110. Goodacre H. A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire. London, 1960.
111. Grabar A. Christian Iconography. A Study of Its Origin. London: Routledge & Kegan Paul, 1980.
112. Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus. Paulist Press, 1980.
113. Grierson P. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. II, parts 1 (602–641) and 2 (641–717). Washington, DC, 1968.
114. Grierson P. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. III, parts 1 (717–867) and 2 (867–1081). Washington, DC, 1973.
115. Grierson P. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. V, parts 1 and 2 (1258–1453). Washington, DC, 1999.
116. Guillou A. Recueil des inscriptions grecques médiévales d'Italie. Rome, 1996.
117. Haldon J. Byzantium. A History. Charleston, SC: Arcadia Pub., 2000.
Haussig H. W. A History of Byzantine Civilization. London: Thames & Hudson, 1971.
118. Heath M. Menander: A Rhetor in Context. Oxford University Press, 2004.
119. Hendy M. Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300–1450. Cambridge, 1985.
120. Hogel C. (ed.) Metaphrasis: Redactions and Audiences in Middle Byzantine Hagiography. Research Council of Norway, 1996.
121. Jeffreys E. (ed.) Rhetoric in Byzantium. Routledge, 2003.
122. Jenkins R. Byzantium: The Imperial Centuries. A. D. 610–1071. London: Weidenfeld and Nicolson, 1966.
123. Johnson S. F. The Life and Miracles of Thekla: A Literary Study. Center for Hellenic Studies, 2006.
124. Kaplan M. Les hommes et la terra a Byzance du VIe au XIe siècle: Propriété et explotation du sol. Paris: Publ. De la Sorbonne, 1992.
125. Kazhdan A. A History of Byzantine Literature. In 2 Vols. Athens, 1999.
126. Kazhdan A. P., Constable G. People and Power in Byzantium: An Introduction to Modern Byzantine Studies. Washington: Dumbarton Oaks, 1982.
127. Kustas G. L. Studies in Byzantine Rhetoric. Patriarchikon Hidryma Paterikōn, 1973.
128. Lauxtermann M. D. Byzantine Poetry from Pisides to Geometres: Texts and Contexts, In. 2 vols. Austrian Academy of Sciences, 2003-2019.
129. Maguire H. (ed.) Byzantine Court Culture from 829 to 1204. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1997.

130. Malingoudi J. Die russisch-byzantinischen Verträge des 10. Jhds aus diplomatischer Sicht. Thessaloniki: Vanias, 1994.
131. Marciniak P. Greek Drama in Byzantine Times. Silesia University Press, 2004.
132. McCormick M. Origins of the European Economy: Communications and Commerce AD 300–900. Cambridge, 2001.
133. McGeer E. Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1995.
134. Metcalf D. Coinage in the Balkans (820–1355). – Thessaloniki: Institut for Balkan Studies, 1965.
135. Morrisson C. Monnaie et finances à Byzance: analyses, techniques. Aldershot: Variorum, 1994.
136. Nicol D. M. The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453. Cambridge: Cambridge Universitz Press, 1993.
137. Obolensky D. Byzantium and the Slavs. Crestwood, NY: St. Vladamir's Seminary Press, 1994.
138. Roueche C., Reynolds J. Aphrodisias in Late Antiquity. London, 1989.
139. Stephenson P. Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
140. Stratos A. M. Byzantium in the Seventh Century / Transl. by M. Oglivie-Grant. – Amsterdam: A. M. Hakkert, 1968.
141. Talbot A.-M. Holy Women of Byzantium: Ten Saints' Lives in English Translation. Dumbarton Oaks Pub Service, 1996.
142. Treadgold W. The Byzantine State Finances in the Eighth and Ninth Centuries. New York: East European Monographs, 1982.
143. Treadgold W. The Early Byzantine Historians. Palgrave Macmillan, 2007.
144. Treadgold W. The Middle Byzantine Historians. Palgrave Macmillan, 2013.
145. Weitzmann K. The Character and Intellectual Origin of the Macedonian Renaissance // Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination. Chicago: University of Chicago Press, 1971. P. 176–223.
146. Whittow M. The Making of Byzantium: 600–1025. Berklly, los Angeles: Macmillan,1996.
147. Young F. M. Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture. Baker Academic, 2002.
148. Zakrzewski K. Historia Bizancjum. Kraków: Universitas, 1999.
149. Zanini E. Introduzione all'archeologia bizantina. Roma: La Nuona Italia Scientifica, 1994.
150. Zeisel W. N. An Economic Survey of the Early Byzantine Church. New Brunswick (New Jersey), 1975.

Додатки[2]

Додаток 1. Перелік патріархів Константинополя

Ім'я патріарха	Роки перебування в сані
Нектарій	(381–397)
Іоанн I Золотоуст	(398–404)
Арсакій Тарсянин	(404–405)
Атік	(406–425)
Сисиній I	(426–427)
Несторій	(428–431)
Максиміан	(431–434)
Прокл	(434–446)
Флавіан	(446–449)
Анатолій I	(449–458)
Геннадій I	(458–471)
Акакій	(472–489)
Фравіта (Флавін II)	(489–490)
Євфимій I	(490–496)
Македоній II	(496–511)
Тимофій I	(511–518)
Іоанн II Каппадокієць	(518–520)
Єпіфаній	(520–535)
Анфимій I	(535–536)
Міна	(536–552)
Євтихій	(552–565, 577–582)
Іоанн III Антіохійський (Схоластик)	(565–577)
Іоанн IV Постник	(582–595)
Кіріак	(595/596–606)
Фома I	(607–610)
Сергій I	(610–638)
Пірр	(638–641, 654)
Павло II	(641–653)
Петро	(654–666)
Фома II	(667–669)
Іоанн V	(669–675)
Костянтин I	(675–677)
Феодор I	(677–679, 686–687)
Павло III	(688–694)
Каллінік I	(694–706)
Кир	(705/706–711/712)

[2] При формуванні додатків використано наступну літературу: Shepard J. (ed). The Cambridge History of the Byzantine Empire. Cambridge University Press, 2008; Сорочан С.Б. Византия. Парадигмы быта, сознания и культуры. Харьков, 2011.

Іоанн VI	(712–715)
Герман I	(715–730)
Анастасій	(730–754)
Костянтин II	(754–766)
Никита I	(766–780)
Павло IV	(780–784)
Тарасій	(784–806)
Никифор I	(806–815)
Феодот I Меліссін Касітер	(815–821)
Антоній I Касимат	(821–837)
Іоанн VII Граматик	(837–843)
Мефодій I	(843–847)
Ігнатій	(847–858, 867–877)
Фотій	(858–867, 877–886)
Стефан I	(886–893)
Антоній II Кавлея	(893–901)
Миколай I Містик	(901–907, 912–925)
Євфимій I	(907–912)
Стефан II	(925–928)
Трифон	(928–931)
Феофілакт	(933–956)
Полієвкт	(956–970)
Василій I Скамандрин	(970–974)
Антоній III Студит	(974–979)
Миколай II Хрисоверг	(979–991)
Сисиній II	(996–998)
Сергій II Мануіліт	(1001–1019)
Євстафій	(1019–1025)
Олексій III Студит	(1025–1043)
Михаїл I Керуларій	(1043–1058)
Костянтин III Ліхуд	(1059–1063)
Іоанн VIII Ксифілін	(1064–1075)
Косма I Єрусалимлянин	(1075–1081)
Євстратій Гаріда	(1081–1084)
Миколай III Граматик	(1084–1111)
Іоанн IX Агапіт	(1111–1134)
Лев Стіппіот	(1134–1143)
Михаїл II Куркуас (Оксит)	(1143–1146)
Косма II Аттик	(1146–1147)
Миколай IV Музалон	(1147–1151)
Феодот II	(1151–1153)
Неофіт I	(1153/1154)
Костянтин IV Ліхуд (Хліарин)	(1154–1157)

Лука Хрисоверг	(1157–1169/1170)
Михаїл III Анхіальський	(1170–1177)
Харитон Євгеніот	(1177–1178)
Феодосій I Ворадіот	(1178–1183)
Василій II Каматир	(1183–1187)
Никита II Мунтан	(1187–1190)
Леонтій Феотокіт	(1189)
Досифей Єрусалимський	(1189–1192)
Георгій II Ксифілін	(1192–1199)
Іоанн X Каматир	(1199–1206)
Михаїл IV Авторіан	(1206–1212)
Феодор II Іріник	(1212–1215)
Максим I	(1215)
Мануїл I Харітопул Сарантин	(1215–1222)
Герман II	(1222–1240)
Методій II	(1240)
Мануїл II	(1244–1255)
Арсеній Авторіан	(1255–1260, 1261–1267)
Никифор II	(1260–1261)
Герман III	(1267)
Йосип I	(1267–1275, 1282–1283)
Іоанн XI Век	(1275–1282)
Григорій II Кіпрський	(1283–1289)
Афанасій I	(1289–1293, 1303–1309)
Іоанн XII Косьма	(1294–1303)
Ніфонт I	(1310–1314)
Іоанн XIII Глікіс	(1316–1320)
Герасим I	(1320–1321)
Ісайя	(1323–1334)
Іоанн XIV Калека	(1334–1347)
Ісидор I	(1347–1350)
Калліст I Святогорець	(1350–1354, 1355–1363)
Філофей Коккін	(1354–1355, 1364–1376)
Макарій	(1376/1377–1379, 1390–1391)
Ніл	(1379–1388)
Антоній IV	(1389–1390, 1391–1397)
Калліст II Ксанфопул	(1397)
Матфей I	(1397–1402, 1403–1410)
Євфимій II	(1410–1416)
Йосип II	(1416–1439)
Митрофан II	(1440–1443)
Георгій III Мамма	(1443–1450)
Афанасій II	(1450–1453)

Додаток 2. Перелік візантійських грошових одиниць, одиниць ваги, лінійних мір, мір площі та об'єму.

Грошові одиниці

Солід (номісма)	1 солід = 12 міліарисіїв срібла 1 солід = 250 фолісів міді (V ст.) 1 солід = 180–210 фолісів (VI ст.) 1 солід = 288 фолісів (VII–XI ст.) 1 солід = 6000–11520 нумміїв (VI–VII ст.) 1 солід = 24 кератія срібла (VI ст.) 1 солід = 1 динар золота = 1 статер 1 солід = 2 семіси = 3 треміси = 4 монети по ¼ соліда 1 солід = 15 дирхемів срібла
Семіс	½ соліда = 6 міліарисіїв = 12 сілікв (кератіїв)
Треміс	⅓ солида = 4 міліарисії = 8 сілікв
Міліарисій (міліаренс)	≈ 4 г срібла = 2 сілікви = 24 фоліси
Кератій (сіліква)	1/24 соліда ≈ 2,6 г срібла (VI ст.)
Літра золота/срібла	До XI ст. — 72 номісми; у XII ст. — 96; на поч. XIV ст. — 144
Іперпір (перпер)	≈ 4/5 номісми (1092-1204 рр.) = 12 трахей із електру = 864 мідних тетартерона
Аспр	⅓ перпера (із електру)
Ставра́т	≈ 8,45 г срібла (до реформи), 16,9 г після реформи 1367 р.
Фоліс (фолл)	≈ 10–16 г міді = 40 нумміїв
Нумій	<1 г бронзи
Обол (лепта)	= 3 кератія = фоліс
Гексаграм	≈ 6,5–6,8 г срібла
Сикль (siklos)	≈ 4 фоліси
Пентаграм	20 фолісів
Демісіліква	½ кератія ≈ 1,3–1,4 г срібла

Одиниці ваги

Назва	Вага
Літра (фунт)	≈ 322–327 г (залежно від періоду)
Талант	50 літр = 16,3 кг
Кентинарій	100 літр = 32,7 кг (пізніше – до 56,1 кг)
Унція	1/12 літри = ≈ 27 г
Солід (номісма)	≈ 3,79–4,55 г золота
Скрипула	≈ 1,14 г = 6 кератіїв
Кератій (карат)	≈ 0,19 г
Секстула	≈ 4,55 г
Сикль	≈ 6,8 г
Фоліс (обол)	≈ 6,82–13,64 г (залежно від періоду)

Лінійні міри

Назва	Довжина
Палеста	≈ 77 мм
Візантійський фут (пус)	≈ 0,3123 м
Римський фут	≈ 0,296 м
Грецький фут	≈ 0,315 м
Лікоть (печис)	≈ 0,3123 м
Трость (тростина)	≈ 8 ліктів
Оргія	≈ 1,85–2,1 м
Схоніон	≈ 21,1–21,7 м
Стадій	≈ 176,6 м
Миля римська	≈ 1481 м
Миля візантійська	≈ 1574 м
Гавдіон	≈ 4443 м
День пішого шляху	≈ 37 км

Міри площі

Назва	Площа
Арура	≈ 2750 м²
Модій (стремма)	≈ 839–1279 м²
Югер	≈ 2519 м² = 0,25 га
Плефр	≈ 1260 м² = ½ югера
Зевгарій	≈ 8–20 га

Міри об’єму

Назва	Об’єм
Медимн	≈ 52–72 л
Модій	≈ 8,7–18,5 л
Артаба (артава)	≈ 25–29,4 кг (≈ 29,11 л)
Хойник	≈ 1,3 кг або ≈ 1,1 л
Міра (sakion/modion)	≈ 8,754 л
Секстарій	≈ 0,547 л
Ксест	≈ 0,408–0,725 л
Міна (мала міра вина)	≈ 1,29 л
Книдіон	≈ 2,2 л